

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Надія Вітрук

УДК 811.161.2'367.332.2

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ АПЕЛЯЦІЇ В ТЕКСТАХ МОЛИТОВ ТА АКАФІСТІВ

Надія Вітрук. Структурні особливості односкладних речень апеляції в текстах молитов та акафістів.

Статтю присвячено розглядові формально-синтаксичних варіантів односкладних речень апеляції, зафіксованих у текстах молитов та акафістів. З'ясовано, що своєрідність жанру молитви зумовлює вживання здебільшого розгорнутих номінацій адресата мовлення, використання однослівних речень є поодиноким.

Ключові слова: звертання, односкладні речення апеляції, елементарні / неелементарні речення, структурні компоненти, розгорнуті номінації адресата мовлення.

Надежда Витрук. Структурные особенности односоставных предложений апелляции в текстах молитв и акафистов.

Статья посвящена рассмотрению формально синтаксических вариантов односоставных предложений апелляции, зафиксированных в текстах молитв и акафистов. Выяснено, что своеобразие жанра молитвы вызывает употребление части развернутых номинаций адресата речи, использование однословных предложений является единичным.

Ключевые слова: обращение, односоставные предложения апелляции, элементарные / неэлементарные предложения, структурные компоненты, развернутые номинации адресата речи.

Nadiya Vitruk. Structural peculiarities of the composite sentences of appeal in the texts of prayers and akathists.

This article is devoted to the examination of formal syntactic variants of the composite sentences of appeal used in the texts of prayers and akathists. It was found that the uniqueness of the genre of prayer predetermines the usage of mostly deployed nominations of the recipient of speech, the usage of one-word sentences is rare.

Key words: appeal, composite sentences of appeal, elementary / not elementary sentences, structural components, deployed nominations of the recipient of speech.

Одним із найважливіших релігійних обов'язків кожної віруючої людини є щоденне читання або промовляння молитви. Залежно від різних життєвих обставин, для досягнення гармонійності й рівноваги внутрішнього стану, молитвеник може прославляти Бога, Ісуса Христа, Діву Марію, ангелів і святих, може висловлювати їм подяку, може каятись та навіть просити про щось суттєво необхідне. І саме молитва, як канонічна, так і власне створена, упродовж віків є тією незмінною, єдиною формою, яка допомагає людині встановити контакт з Богом, підвестися до Нього й очистити душу.

Поняття „молитва” є невід'ємною частиною релігійного культу не тільки в християнстві, а й у буддизмі, іудаїзмі, ісламі. „Витоки молитви знаходяться в глибокій давнині й спираються на віру в магічну здатність слова впливати на надприродні сили, привертати їх до себе” [8, с. 200]. Появу християнської молитви пов'язують з зародженням християнства і вважають найдавнішим ліричним жанром, невеликим за розміром, але глибоко емоційним за змістом.

Розтлумачити сутність поняття „молитва”, визначити низку специфічних, нехарактерних іншим конфесійним жанрам рис намагались і філософи, і богослови, і культурологи, і літературознавці. Мовознавці натомість вдавались до аналізу мовних особливостей, які охоплюють як лексичний, так і граматичний рівень організації молитовних текстів. Однак, незважаючи на досягнуті здобутки, молитва й надалі перебуває в центрі уваги багатьох дослідників, які прагнуть ретельніше й детальніше вивчити окремі аспекти.

„Релігієзнавчий” словник за редакцією професорів А. Колодного і Б. Лобовика подає такі значення поняття „молитва”: 1) звертання священика або самого віруючого до Бога, інших надприродних сил або ж святих з проханням про дарування всіляких благ, заступництво і відвернення зла; 2) канонізований текст подібного звернення або ж вільна імпровізація віруючих у спілкуванні з надприродним [8, с. 200]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови значення слова „молитва” визначено як: 1) дія за значенням *молитися*, *моління*; 2)

установлений текст, який промовляється, виголошується віруючими під час звернення до Бога, до святих [4, с. 685]. Канонічні джерела передусім стверджують, що „молитва – це розмова з Богом”, уточнюючи: „розмова – це діалог, а не монолог”. Визначення подібного змісту читаємо й у мовознавчих наукових працях Н. Бабиц: „Молитва – то душевна розмова людини з Богом з піднесенням до Бога розуму й серця” [2, с. 119] та та С. Богдан: „... молитва є вищою формою внутрішнього, духовного життя особистості. Молитва як безпосередній діалог з Богом дає можливість досягти єдності зі Всевишнім, бути почутим і отримати відповідь” [3, с. 75].

Як бачимо, молитва є своєрідним духовним текстом-розмовою, текстом-діалогом, основу якого складає звертання, „точніше звернення” – конкретизує Н. Бабиц [2, с. 122], людини до божественних сил. І ці звертання – це не тільки невід’ємні, а й обов’язкові структурні елементи усіх молитов, це – певні „коди”, з допомогою яких встановлюється й підтримується духовний зв’язок з Богом, Ісусом Христом, Матір’ю Божою, ангелом-хоронителем чи святим [3, с. 76].

Специфіку звертань традиційно відомих релігійних і авторських молитов в українському мовознавстві характеризували й узагальнювали чимало дослідників, зокрема Н. Бабиц (у стилістичному аспекті), С. Богдан (з функційно-семантичного погляду), Н. Гуйванюк (у структурно-семантичному та жанровому аспектах), М. Скаб (у плані виявлення функційної сфери апеляції), С. Шабат-Савка (з позиції теорії мовленнєвих актів) та ін.

Мета нашого дослідження – проаналізувати елементарні / неелементарні структурні моделі односкладних речень апеляції, зафіксованих у текстах канонічних молитов, а також акафістів як молитовно-хвалебних пісень на честь Ісуса Христа, Богородиці й святих, подати їх загальну характеристику. Об’єктом дослідження є синтаксичні одиниці, уміщені в молитовнику Чернівецько-Буковинської єпархії та акафістнику, знайденому на сайті християнського порталу.

Обрані для аналізу односкладні речення апеляції класифікуємо за базовим структурним компонентом (див. про це докладніше: [5, с. 11–12]) і виокремлюємо такі структурні моделі:

1. Однослівні речення, напр.: **Христе! Ти – Царство Небесне, Ти – земля лагідних, Ти – оселя багатьох...** [1, А 7] (у цьому і в усіх наступних посиланнях скороченням А позначаємо акафіст, цифрою – його номер у акафістику); **Господи! Знаючи відпадиння гордого ангела Денниці, спаси мене силою благодаті Твоєї** [1, А 34]; **Богородителько! І Ти подай допомогу мені, змагаючому від тілесних пристрастей зі скрутою в серці...** [7, с. 77].

2. Речення, до складу яких входять узгоджені / неузгоджені означення, напр.: **Боже мій!** [7, с. 172]; **О святий великий Архистратиже!** [7, с. 87]; **О рівноапостольний проповідителю наш!** [7, с. 108]; **Свята славна і всехвальна великомученице Христова Варваро!** [7, с. 92]; **Великий Боже, Милосердний Отче!** [1, А 34]; **Всецедрий і ласкавий Боже!** [1, А 47]; **Ісусе милосливий. Ісусе правосудний** [1, А 4]; **Теодоре Студите, славний чернечий наставнику!** [1, А 12]; **О найбільший з невинних Страждальців, Христе Боже наш!** [1, А 8]; **Ісусе, з отцем єдино славний** [1, А 4]; **О Пресвята, Животворча, нероздільна і вседіяльна Тройце, Отче, Сину і Душе, єдиний істинний Боже і Творче наш!** [1, А 43].

3. Речення, структурними компонентами яких є додатки, напр.: **О святий Архангеле Михаїле, світосяйний і грізний воевода Царя Небесного!** [7, с. 86]; **Всехвальний Андрію, Апостоле Первозваний і верховний послідовнику Господа Бога і Спаси нашого Ісуса Христа!** [7, с. 90]; **О предобрий пастирю, незабутній первоначальнику і наставнику ченців Русі-України, преподобний і богоносний отче наш Антонію!** [7, с. 104]; **Царице моя Преплага, Надіє моя, Богородице, Притулку сиротам і Захисте подорожнім, опечаленим Радосте, покривдженним Покровителько!** [7, с. 77–78]; **Хрестителю Христовий, проповіднику покаєння!** [7, с. 99]; **О великий і преславний святителю Хрестовий, Вселенської Церкви богоумудрений учителю, Православ’я твердий сповіднику і поборнику, преблаженний отче Василю!** [7, с. 96]; **Господи Ісусе Христе, Боже наш, Владико життя і смерті, Утішителю скорботних!** [7, с. 140]; **Боже і Творче всякого створіння!** [7, с. 133]; **Всесвята Тройце, Боже, Творче всього світу!** [7, с. 215]; **О всеславна великоіменита мученице Христова Тетяно! Дівства і чистоти сосуде золотий!** [1, А 16]; **Єднання й любові апостоле, святий Йосафате!** [1, А 24].

4. Речення, структурними компонентами яких є обставини, напр.: **Святий Миколаю, великий Угоднику Господній, гарячий наш заступнику і всюди в скорботах незабарний помічнику!** [7, с. 93]; **О, тричі щасливий мученику, Отче Йосафате!** [1, А 14]; **О Пречиста Владичице Богородице, всечасна наша Мати, Ігуменя всіх православних обителей чернечого життя, у Святий**

Горі Афонській і по всій вселенній суцях! [1, А 6].

5. Речення, до складу яких входять частки та вигуки, напр.: **Так, Господи Царю! Ти знаєш злобу пошесті роздору...** [1, А 14]; **О Премилостивий і Пресвятий Владико!** [1, А 12]; **О, вірний і добрий слуго Хрестовий!** [1, А 24]; **О, Боже мій!** [1, А 47]; **О окаянство моє! Що скажу Тобі, Отче щедрий, або що промовлю...** [1, А 27]; **О сильні! Понесіть немочі наші, не віддаляйтеся духом від нас...** [1, А 31]; **О, Премилосердна Владичице!** [1, А 35]; **О Всехвальна Мати, Пречиста Владичице, Діво Богородице!** [1, А 36]; **О Пречиста Богомати, Всецарице!** [1, А 39]; **О трисонячний встворче! Ти виміряв небо долонею і землю п'яддю...** [1, А 43].

6. Речення, поширені дієприкметниковими зворотами, напр.: **Вибрані проповідниками Агнця Непорочного, за нас заколеного, Христа Бога, преславні апостоли Петре і Павле** [1, А 31]; **Ісусе, світло для світу, світом лукавим зненавиджений** [1, А 46]; **Ісусе, Сину Божий і Сину Діви, синами беззаконня мучений** [1, А 46]; **Ісусе, Творче і Судде всіх, від творіння Свого засуджений і мучений** [1, А 46]; **Ісусе Чоловіколюбний, від людей терням увінчаний** [1, А 46].

З огляду на наявність / відсутність тих чи тих структурних компонентів, можемо констатувати, що найуживанішими формально-синтаксичними варіантами односкладних речень апеляції є неелементарні за будовою конструкції, зазвичай поширені узгодженими означеннями, прямими / непрямыми додатками та лексико-граматичними засобами (частками, вигуками). Тобто функціонування розгорнутих номінацій адресата мовлення у молитовних та акафістних текстах значно переважає над елементарними однослівними, і навіть використання дво- і трислівних речень не можна віднести до часто вживаних. Структурні моделі односкладних речень апеляції настільки насичені вдало поєднаними поширювальними компонентами, що не стають у порівняння з конструкціями, які використовуються у інших функціональних стилях сучасної української літературної мови.

Варто звернути увагу й те, що препозиційне / постпозиційне розміщення означень, додатків чи обставин стосовно головного члена комунікативно зумовлене і не зовсім впливає на сприйняття змісту речення, а навпаки, насичує його численними експресивно-емоційними формами, напр.: **Святий отче Василю, преславний учителю Христової Церкви, добрий пастирю рідного стада, засновнику і законодавцю життя чернечого, пресвітле зеркало чистоти і невинності, взірєць лагідності і християнської покорі, відважний переможцю блудної і богопротивної науки, непереможний оборонцю честі Єдиного в Трійці Бога і Пречистого Дівства Божої Матері** [1, А 11].

Ще однією помітною структурною особливістю односкладних конструкцій апеляції є їх здатність утворювати так звані ряди (ланцюжки) або групи речень. Достатньо часто нанизування розгорнутих звертань спостерігаємо в текстах акафістів, напр.: **Ісусе, Боже предвічний; Ісусе, Царю пресильний. Ісусе, Владико довготерпеливий; Ісусе, Спасе премилостивий** [1, А 44]; **Ісусе, сило непереможна; Ісусе, милосте безмежна. Ісусе, красо пресвітла; Ісусе, любове невимовна** [1, А 44]. В основному це тематично об'єднані, повторювані й однорідні групи ланцюжків речень апеляції, комунікативне призначення яких називати, славити і возвеличувати адресата мовлення, напр.: **Ісусе, Господи, Любове безмежна, Ісусе, Господи, Незбагнений наш Творче, Ісусе, Господи, світа Спасителю, Ісусе, Господи, Царю Вселенної...** [1, А 17]; **Ісусе, Господи, Боже слово і Сило, Ісусе, Господи, наш визволителю, Ісусе, Господи, Божя премудросте, Ісусе, Господи, надіє пресвітлая, Ісусе, Господи, Пасхо нетлінная, Ісусе, Господи, Пасхо таємная, Ісусе, Господи, Пасхо праславная ...** [1, А 17].

Нерідко такі повторювані ряди звертань можуть займати весь ікос (складову частину акафісту, яка чергується з кондаком), напр.: **Ісусе пречудний, ангелів дивування; Ісусе всесильний, праотців спасіння. Ісусе пресолодкий, патріархів величання; Ісусе преславний, царів укріплення. Ісусе прелюбий, пророків сповнення; Ісусе предивний, мучеників кріпосте. Ісусе претихий, ченців радосте; Ісусе премилостивий, пастирів солодкосте. Ісусе премилосердний, посників отримання; Ісусе найлюбіший, преподобних радосте. Ісусе пречесний, дівственників цнотливосте; Ісусе предвічний, грішників спасіння** [1, А 44]; **Ісусе, ангелів Сотворителю; Ісусе, людей відкупителю. Ісусе, пекла переможцю; Ісусе, всього творіння украсителю. Ісусе, душі моєї утішителю; Ісусе, розуму мого просвітителю. Ісусе, серця мого радосте; Ісусе, тіла мого здоров'я** [1, А 44].

Відзначимо також, що розгорнуті номінації адресата мовлення можуть бути початковою частиною складнопідрядних речень. Нами зафіксовані такі типи конструкцій, напр.: **О Пресвята Діво, Мати Господа Всевишнього, Заступнице і Покрове всіх, хто вдається до Тебе!** [7, с. 78]; **О**

преподобні та всеблаженні отці та вчителі наші, Іове і Феодосію, наставники цнотливості і чистоти невтомні подвижники, святої обителі Манявської непереможні захисники, віри Православної поборники, що збагатили і примножили число преподобних старців землі Галицької та Волинської [7, с. 114]; Владико Христе Боже, що страстями Своїми пристрасті мої зцілив і ранами своїми мої рани вилікував! [1, А 27]; Святий і великий Архангеле Божий Михаїле, незбагненої і надвічної Тройці перший серед Ангелів предстоятелю і роду людського заступнику й охоронителю, що сокрушив з воїнствами своїми главу пре гордого Денниці на небесах і завжди перемагаєш злобу й підступи його на землі! [1, А 28]; О Пречиста Владичице наша Богородице, Небесна наша Царице, що молоком Христа Бога нашого годувала і нас, негідних і многогрішних, Твоєю багатого милістю годуєш [1, А 29]; О, Преславні апостоли Петре і Павла, що душі за Христа віддали і кров'ю вашою ниву його удобрили! [1, А 31].

Однак, натрапляємо на випадки, коли односкладні речення апеляції починають і завершують складні синтаксичні (в основному складнопідрядні) синтаксичні одиниці, напр.: *Ангелів творче, Всецарю і Боже наш, просвіти Духом Істини, щоб прославили ми пресвяте Ім'я Твоє, взиваючи: Ісусе, Господи, Предвічний Боже наш, Ісусе, Господи, Правдо і Премудросте, Ісусе, Господи, Агнче невинності, Ісусе, Господи, Чашо спасення, Ісусе, Господи, Альфо й Омега, Ісусе, Господи, Закону сповнення, Ісусе, Господи, Сило могучая, Ісусе, Господи, пророцтв усіх здійснення, Ісусе, Господи, Царство Небеснеє, Ісусе, Господи, Світло у темряві, Ісусе, Господи, Вічності радосте, Ісусе, Господи, Любове дивная Ісусе* [1, А 17].

Отже, у текстах молитов та акафістів нами зафіксовані фактично всі, характерні сучасній українській мові, формально-синтаксичні типи односкладних речень апеляції, крім конструкцій з займенниковими іменниками *ти, ви*. Більшість цих конструкцій містять перелік назв номінацій адресата мовлення та інформацію про нього, що вказує не тільки на складну структурну, а й семантичну організацію речень апеляції. Перспективу дослідження вбачаємо у порівнянні функціонування засвідчених структурних моделей односкладних речень апеляції в текстах авторських молитов.

Література

1. Акафістник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kyrios.org.ua/spirituality/akafisti.html>. – Дата доступу : 12.06.2013.
2. Бабич Н. Магія слова для всього живого : мовно-народознавчі наукові студії / Надія Бабич. – Чернівці : Букрек, 2012. – 384 с.
3. Богдан С. Молитовні й акафістні звертання як домінанта духовного діалогу / Світлана Богдан // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / [наук. ред. Гуйванюк Н. В.]. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 117–118 : Слов'янська філологія. – С. 75–81.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін' : ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
5. Вітрук Н. Л. Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Вітрук Надія Любомирівна ; Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2012. – 20 с.
6. Гуйванюк Н. Магія молитвенного слова (мовні особливості української духовної поезії) / Ніна Гуйванюк // Біблія і культура : зб. наук. праць / [відп. ред. Нямцу А. С.]. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 1. – С. 211–215.
7. Молитовник. – Видавничий відділ Чернівецько-Буковинської єпархії м. Чернівці, 2001. – 254 с.
8. Релігієзнавчий словник / за ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
9. Скаб М. Особливості виявлення апеляції в сакральних текстах / Мар'ян Скаб // Біблія і культура : зб. наук. праць / [відп. ред. Нямцу А. С.]. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 1. – С. 221–224.
10. Шабат-Савка С. Комунікативна інтенція у молитовному дискурсі: синтаксичні засоби реалізації та експлікації / Світлана Шабат-Савка // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / [наук. ред. Бунчук Б. І.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – С. 47–54.